

Flemming Mikkelsen: Sociale bevægelser mellem historie og sociologi

Med bogen om de sociale bevægelser i Danmark i det 19. og 20. århundrede¹⁾ tager sociologen Peter Gundelach tråden op fra historikeren Roar Skovmand, der i 1957 forsøgte at tolke danmarkshistorien i lyset af de folkelige bevægelseres opståen og udvikling.²⁾

De to bøger forholder sig begge meget positivt til de folkelige sociale bevægelser. De tilskrives en progressiv, frigørende og demokratisk indsats, og begge er de enige om, at bevægelsernes tiltagende organisering, centralisering og bureaukratisering foruden deres nære tilknytning til staten (integration i statsapparatet) har frataget bevægelserne deres folkelige drivkraft.

Metodisk adskiller de to bøger sig imidlertid meget fra hinanden. Skovmands fortællende fremstillingsform, hvor enkelte toneangivende personer tillægges en væsentlig rolle for bevægelsernes opståen, og hvor befolkningsgrupperne kun ad omveje inddrages i forklaringen, er i Gundelachs bog blevet afløst af en langt mere analytisk tilgang, hvor gruppeadfærd og massebevægelser søges forklaret ved hjælp af eksplicite sociologiske teorier, der også tjener til at sammenkoble økonomiske, sociale og kulturelle fænomener. Det er altså blevet til en meget anderledes og meget ambitiøs bog, som ikke blot afspejler forskellen mellem to fagdiscipliner men også fyrré års udvikling inden for dele af sociologien og historiefaget især socialhistorien. Hvorledes Peter Gundelach har disponeret sit

stof og afprøvet sine hypoteser, er det spørgsmål, som herefter vil blive holdt frem, vel vidende, at jeg som deltager i debatten om de sociale bevægelser til tider får svært ved at dele sol og vind lige.

Bogens 13 kapitler indledes med en kort redegørelse for sociologiske og socialhistoriske undersøgelser af sociale bevægelser inklusive de forskellige teoretiske skoler. Herefter foretages i kapitel 2 en periodisering af samfundsudviklingen, som idealtypisk inddeles i en henholdsvis traditionel, moderne og programmeret fase.

Faserne eller rettere overgangen mellem disse samfundsformationer og dermed forbundne klassebaserede og ikke-klassebaserede bevægelser optager bogens øvrige kapitler. Heri søger Gundelach ud fra omfattende litteraturstudier (egentlige primære kilder og arkivstudier indgår ikke i undersøgelsen) at sammenkæde de konkrete ændringer i samfundsstrukturen med fremkomsten af sociale bevægelser. Historisk bevæger Gundelach sig fra bøndernes, håndværkernes og borgerskabets organisering i 1700-tallet over bøndernes og arbejderne klassebevægelser samt afholdsbevægelsen og den tidlige kvindebevægelse i 1800-tallet til det programmerede samfunds mange græsrodsbevægelser efter 1968.

Imellem disse historisk orienterede afsnit har forfatteren placeret et mere teoretisk kapitel 8 om foreningen som en særegen og ny organisationsform, der opstod sammen med det moderne samfund. Han kalder foreningen en »social opfindelse« karakteriseret ved frivillige sammenslutninger med mange medlemmer, hvor grænserne er klare og ledelsen

1. Peter Gundelach: »Sociale bevægelser og samfundsændringer. Nye sociale grupperinger og deres organisationsformer ved overgangen til ændrede samfundstyper«. (Politica, Århus. 1988)

2. Skovmand: »De folkelige bevægelser i Danmark«. (Schultz 1951).

valgt. I kapitel 12 bestræber Gundelach sig på at vurdere de traditionelle forklaringsmodeller (med deres udspring hos Durkheim, Marx og Weber) anvendelighed i forhold til nutidens græsrodsbevægelser stillet over for nyere forklaringsforsøg. Afslutningsvis samler Gundelach sine resultater omkring den hovedtese, hvormed han indledte bogen.

Forfatteren har overvejende koncentreret sig om de sociale bevægelseres fremkomst i årene 1870–1900 og 1965–85 og desuden indføjet en række teoretiske afsnit og kapitler. Tilsammen med den kendsgerning at fremstillingen overvejende er baseret på sekundære værker, giver det bogen en til tider noget usammenhængende karakter. Det er i og for sig tilsigtet og kan ses som en konsekvens dels af bestræbelserne på at ville skrive et syntesepræget værk og dels af forfatterens hovedtese.

Peter Gundelach definerer en social bevægelse som »en kollektiv, organiseret handle, der har deltagernes aktivitet som den væsentligste ressource, og som er dannet med henblik på at ændre samfundet« (s. 24). Kollektiviteten eller fællesskabet skal udmøntes i møder, aktioner og andre konkrete handlinger, men når fællesskabet opbygger kapital, bureaukratiseres og centraliseres, passiveres deltagerne, og det er ikke længere en social bevægelse.

Dermed er noget af forklaringen på den »skæve« periodisering givet, resten følger af Gundelachs hovedtese, der siger, at det er i overgangen/brudfladerne mellem det traditionelle, det moderne og det programmerede samfund, at de sociale bevægelser dannes. Når en bestemt samfundstype er skabt, opstår der kun få nye bevægelser, men de eksisterende udvikler sig videre. Nogle ændrer karakter, men der er også bevægelser, som dør efter kort tid (s. 11).

I kapitlet om det traditionelle samfund redegør Gundelach for landsbyfællesskabets gradvise ophør og for landboreformerne (med deraf følgende produktionsstigning) som nødvendige betingelser for indførelsen af kapitalistiske markedsprincipper, standsvæsenets afvikling og bøndernes konstituering som klasse. Det var ligeledes økonomisk ekspansion og markedskræfternes gennemslagskraft,

der brød med håndværkets ældre organisationsformer, proletariserede mange af håndværkerne og øgede modsætningen mellem mestre og svende.

Bøndernes og svendenes modstands- og protestformer var af lokal karakter og begrænset til problemer i dagligdagen. De var med andre ord reaktive eller tilbageskuende, hvorimod det blev det nye borgerskab bestående af embedsmænd, producenter og købmænd, der ved at danne en »borgerlig offentlighed« i slutningen af 1700-tallet i form af selskaber og klubber skabte en organisationsform, der pegede fremad. I klubberne foregik der en fri debat og meningsudveksling mellem medlemmerne. Her udspandt der sig et kulturelt og politisk liv, der i sin emancipatoriske og fremadskuende (proaktive) målsætning bar kimen til det moderne samfund. I årene fra 1799 til 1820 udsattes den offentlige opinion og dens foreninger for en massiv statslig repression, der fjernede borgerskabet fra den politiske scene. Først med den politiske bondebevægelse (i realiteten en alliance mellem bønder og borgerskab) i 1840'erne og arbejderbevægelsens fremmarch efter 1870, er der igen tegn på organisations- og protestformer, der peger fremad mod det moderne projekts universalistiske principper om frihed, lighed og demokrati.

Gundelach ser de religiøse vækkelser som et »forstadium« til bøndernes politiske organisationer: »De gudelige forsamlingsbevægelser (...) skabte et forestillingsrum, et sprog og billeder, en orientering, der ikke kunne adskilles fra det verdslige liv. De religiøse vækkelser var derfor også politiske bevægelser« (s. 100–101). Vækkelsernes udbredelse mener Gundelach at kunne forklare med henvisning til den såkaldte »netværkshypotese«. Han siger, at »vækkelser dannes via netværk (dvs. sociale kontakter og bekendtskabskredse, F.M.) og ikke i kraft af tilhørsforhold til en eller anden objektiv defineret social gruppe« (s. 103). Det bliver således hverken det klassemæssige tilhørsforhold eller motivationen, der bestemmer, om folk slutter sig til en bestemt ideologisk retning, men derimod de interaktionsmønstre, som strukturerer menneskets hverdag. Emissærernes rejseruter og

tidligere etablerede netværk, herunder forekomsten af sociale protestformer, bliver derfor vigtigere empiriske observationer end forskellige sociale karakteristika. Karismatiske lederevner og strategiske overvejelser bliver derfor også en væsentlig ressource i kampen om sjæle.

De religiøse vækkelsesbevægelser blev forløbere for langt mere klasseorienterede organisationsformer og bevægelser. For at styrke deres klassemæssige position oprettede bønderne efter 1845 et stort antal kulturelle, politiske, økonomiske og religiøse organisationer, der tjente til at fastholde de værdier, som den toneangivende del af bondebefolkningen stod for. Gundelach hævder, at disse foreninger udgjorde en »social fornyelse ... en anderledes måde at organisere sig på ... et helt nyt samfundsmæssigt fænomen«, der var frigørende og fremadrettet (s. 126).

Bondebevægelsen stod for en liberalistisk ide, som hævdede individets selvstændighed, frie og uafhængige institutioner og en frigørelse baseret på fjernelse af forskelle mellem høj og lav – målsætninger, der understregede almeninteresser, men som med etableringen af egentlige interesseorganisationer i 1890'erne omdannedes til særinteresser.

I ly af bøndernes almeninteresser var der imidlertid opstået en stor gruppe tyende og besiddelsesløse på landet, der som proletariseret arbejdskraft i løbet af det 19. århundrede den anden halvdel drog ind til byerne for at finde beskæftigelse.³⁾

Det blev dog ikke de til byen indvandrede landarbejdere, der kom til at deltage i arbejderbevægelsens tidligste organisering, men derimod de mange faglærte håndværksarbejdere. Desværre hører vi ikke meget om de socialøkonomiske, demografiske og kulturelle drivkræfter, som fremmede og hæmmede den tidlige arbejderbevægelse, ligesom der næsten helt ses bort fra mestrenes og arbejdsgivernes modstandsformer.

Det Gundelach koncentrerer sig om er at kortlægge arbejderbevægelsens organisatoriske netværk og dens ideologiske projekt. Han ser reformismen som det princip, der forener fremvæksten af en autonom, centralistisk arbejderbevægelse efter 1880 med bevægelsens stræben efter statsmagten, der skulle benyttes til at indføre sociale reformer til forbedring af arbejderbefolkningens levevilkår. Det lykkedes i stor udstrækning men på bekostning af deltagerens aktivitet, der i stadig større udstrækning blev kontrolleret af hierarkisk opbyggede organisationer.

Det er Gundelachs fortjeneste, at han under overgangen til det moderne samfund medtager afholdsbevægelsen og den tidlige kvindebevægelse. Afholdsbevægelsens appel til selvkontrol, pålidelighed, arbejdsomhed samt kvindebevægelsens bestræbelser på at få kvinderne gjort til ligeberettigede samfundsborgere gør disse to bevægelser til en del af det moderne projekt. Begge har de foreningen som det bærende organisatoriske princip, men eftersom deres projekt vedrørte samfundet som helhed og derfor ikke fremstår som en »moderne« klassebevægelse, påstår Gundelach, at de peger fremad mod nutiden, det programmerede samfunds græsrodsbevægelser.

Til forskel fra det moderne samfund, hvor magten var baseret på allokativer ressourcer (dvs. akkumulation af ressourcer i overensstemmelse med de kapitalistiske markedsmechanismer) er det programmerede samfund styret af en sammensmeltning af allokativer og autoritative (politiske) ressourcer.⁴⁾ Grundlaget for denne opfattelse ligger i følge Gundelach i væksten i den offentlige sektor og statens større betydning. Den statslige styring greb i stadig højere grad ind over for markedsmekanismerne og i mange dele af privatlivet (det civile samfund). Statsstyret kontrol og bureaukratisk logik overtog mere og mere af samfundsordenen.

3. Jvf. Flemming Mikkelsen: »Fra proletarisering til klassesamfund«, i Arbejderhistorie 30, 1988.

4. Begrebet »det programmerede samfund« stammer fra den franske sociolog Alain Touraine, jvf. dennes »The Voice and the Eye. An Analysis of Social Movements«. (Cambridge University Press, Cambridge: 1981)

Politiseringen af samfundsordenen og den omsiggribende styring af dagligdagen skabte nye konfliktfelter. Hertil medvirkede økonomiens og massemediernes internationalisering. De politiske protester blev mere udadrettede, solidariteten blev international og rummede utopier, der rakte ud over det nuværende samfund. Det programmerede samfund har således skabt nogle nye værdier, hvortil knytter sig nye organisationsformer. Til disse hører »græsrodsbevægelserne«.

Under denne overskrift omtales fredsbevægelserne, slumstormere og beboerbevægelser, miljøbevægelsen og kvindebevægelsen, der alle står i gæld til »ungdomsoprøret«, der som nyt organisationsprincip fremhævede kollektiviteten og de kollektive beslutningsprocesser.

Med kapitlerne om græsrodsbevægelsernes værdigrundlag, organisationsstruktur og deltagersammensætning indtræder der et brud i fremstillingen. Den bliver mere detaljeret og frem for alt går den tættere på bevægelsernes medlemmer, deres værdier, holdninger og handlerum. Det sker overvejende i kraft af de interviewundersøgelser, som i en årrække er blevet gennemført af forskere ved Institut for Statskundskab på Århus Universitet⁵⁾.

Denne form for politisk deltager- og holdningsanalyse inddrager ikke de handlende organisationer ejheller de konkrete stedfundne aktioner og får således sagt meget lidt om de aktuelle forhold og sager, protestaktionerne retter sig mod. Det betyder også, at det bliver meget vanskeligt at forbinde aktionerne og protestbevægelserne med samfundets økonomiske, sociale og politiske forandringer. Det gælder også Gundelachs fremstilling.

De nye græsrodsbevægelser karakteriseres ved, at personer fra det »nye mellemlag« er overrepræsenterede, at der er særligt mange højtuddannede blandt deltagerne, samt at der optræder lige mange mænd og kvinder (s. 253). Det er navnlig de offentligt ansatte i social-, uddannelses- og sundhedssektoren,

som er de mest aktive. Efter at have afprøvet en række hypoteser konkluderer Gundelach noget tøvende, at det er de netværk, som skabes omkring gymnasieuddannelsen, erhvervsuddannelsen og måske jobindholdet, der virker mobiliserende på de unge. Det antages videre, at disse netværk indeholder nogle indlæringsformer og forpligtelser, som står i forbindelse med nogle bestemte holdninger og »grønne værdier« (ikke-materielle værdier, decentralisering, begrænsede ressourcer, ikke-hierarkiske strukturer o.l.), hvortil knytter sig en kollektivistisk organisationsform. Eftersom der kan sættes lighedstegn mellem deltagerens værdier og organisationsstrukturen, betyder det også, at selve organisationsformen af deltagerne bliver anset for en værdi i sig selv, hvorimod organisationernes målsætning over for omverdenen kommer i anden række. Set i et større perspektiv er græsrodsbevægelserne udtryk for en kulturkamp: »De satser på en anden samfundsudvikling end den, der afstikkes af de dominerende lag og klasser. De satser også på en anden måde at organisere sig på, nemlig en måde, der bryder med den dominerende teknisk-økonomisk rationelle organisationsform« (s. 267).

Det er Peter Gundelachs store fortjeneste, at han har turdet begive sig i lag med et så omfattende og risikabelt projekt. Ved at indskrive de sociale bevægelser både i forhold til den overordnede samfundsstruktur og til befolkningens dagligliv er Gundelach med til at gengive bevægelserne deres historiske og samfundsmæssige betydning. At han ligeledes søger at sammentænke de to discipliner historie og sociologi gør kun studiet endnu mere interessant.

De fleste bevægelser og kildematerialet er overvejende kendt stof for de fleste historikere og samfundsforskere, og det som efter min mening er bogens vigtigste pointe er erkendelsen af foreningen som en social opfindelse. En social innovation af stor betydning for ændringer i interesseartikulationen, demo-

5. Jvf. eksempelvis Palle Svensson & Lise Tøgeby: »Politisk opbrud. De nye mellemlags græsrodsdeltagelse«, (Politica, Århus 1986) og Ole Borre: »Protest og ideologi« i Flemming Mikkelsen (red): Protest og oprør (Modtryk, Århus 1986) foruden Gundelachs egen »Græsrodder er seje« (Politica, Århus 1980).

kratiets opståen og skabelsen af en egentlig massepolitik. Bevægelserne omtales i talrige værker ofte i ophøjede vendinger, men sjældent er der som her blevet gjort forsøg på at analysere deres sociale og politiske mobiliseringskapacitet⁶⁾.

Så langt så godt, men uden problemer er værket bestemt ikke. Ser vi bort fra det historisk korrekte eller ukorrekte i dele af afhandlingen, omfatter min kritik bogens fremstillingsform, dens metodisk-teoretiske grundlag herunder begrebet social bevægelse og den valgte periodisering.

Hvad fremstillingsformen angår, så præges især de historiske afsnit af en skråsikkerhed, dvs. en manglende problematisering af væsentlige ændringer i samfundsstrukturen, der gør, at bogen sine steder nærmest fremstår som en lærebog for gymnasieelever. Kildekritiske overvejelser, begrebsafklaring, alternative forklaringer og metodiske forskelligheder er så godt som udeladt i de historiske kapitler, men ikke i de mere sociologiske afsnit. Det vil sikkert få mange en historiker (med speciale inden for nogle af de berørte områder) til at lægge bogen fra sig som ukvalificeret.

Jeg ser det også som et (delvis metodisk) problem, at Gundelachs gennemgang af teorier om det moderne og programmerede samfund befinder sig på et så generaliserende niveau, at forbindelsen til virkelighedens em-

piri meget let går tabt og fremstår utroværdig. En større vægt på såkaldte middle-rangteorier ville have gavnet, men også stillet større krav til forfatteren og læserne – netværksbegrebet er her en positiv undtagelse med klare opfordringer til historikerne om at fortsætte ad de baner.

Begrebet social bevægelse og de fænomener det repræsenterer har optaget historikere og sociologer i mange år⁷⁾. Gundelachs bud kan diskuteres, men forekommer ved første blik rimeligt, hvorimod hans udvælgelse, afgrænsning og adfærdsbeskrivelse af de sociale bevægelser er mere problematisk.

Gundelach gør selv opmærksom på, at han foretager en udvælgelse af sociale bevægelser, men hvori denne udvælgelse består, og hvorledes de udvalgte bevægelser skiller sig ud fra nærtbeslægtede fænomener diskuteres ikke. Valget af bondebevægelsen og arbejderbevægelsen forekommer helt indlysende (svarende til konventionel visdom). Kollektiver opstået på baggrund af skelsættende ændringer i samfundsstrukturen og selv i stand til at skabe forandringer i disse omgivelser. Men var der i historisk og sociologisk forstand virkelig tale om én respektive to bevægelser? Tag f.eks. arbejderbevægelsen.

Den bestod før 1890/99 af et større antal fagforeninger og et mindre antal fagforbund, hvis medlemmer i det daglige havde rigeligt at gøre med at tjene til dagen og vejen og

6. Af nyere undtagelser kan nævnes Vagn Wåhlin. »Opposition og statsmagt« i Mikkelsen: Protest og oprør, opus cit; Niels Clemmensen: »Associationer og foreningsdannelse i Danmark 1780–1880. Periodisering og forskningsoversigt« (Akademisk Forlag, Bergen 1987); Leif Thomsen: »Hegemoni og rum. Det civile samfund og de socialebevægelser« i Jens Chr. Tonboe (red): Farvel til byen? (Ålborg Universitetsforlag 1985), mens en række nyere lokalhistoriske undersøgelser omtales hos Henning R. Lauridsen: »De folkelige bevægelser og socialhistorien« i Sidsel Eriksen m.fl. (red): »Socialhistorie og samfundsforandring« (Forlaget Historia, Århus 1984).

7. Ordet bevægelse, Bewegung, movimento, dvizhenie, rörelse, movement er som det fremgår ikke et særegent dansk begreb, men har klare europæiske paralleller. Ikke alle steder og ikke til alle tider har begrebet sammen positive klang som i dagens Danmark. Det har tidligere som f.eks. i 1600-tallet været benyttet som et skældsord i lighed med pøbel, og ligeledes benyttes det til både at beskrive venstre som højre grupperinger, hvor det herhjemme næsten kun identificeres med progressiv socialisme. Lorenz von Stein var med bogen »The History of Social Movements in France 1789 – 1850« (New Jersey 1964, oprindelig udkommet i 1850) en af de første, som anvendte begrebet »social bevægelse« analytisk.

Af senere betydningsfulde værker kan nævnes Rudolf Heberle: »Social Movements: An Introduction to Political Sociology«, (New York 1951); Paul Wilkinson: »Social Movement« (Lond. 1971); Anthony Oberschall: »Social Conflict and Social Movements« (Englewood Cliffs, N.J. 1974). En virkelig god oversigt over de seneste års studier af sociale bevægelser og de forskellige teoretiske retninger er et temanummer i tidsskriftet Social Research, vol. 52, no. 4, 1985.

hverken kerede sig synderligt om socialisme, reformisme, Pio eller Marx. Organisationerne var opstået som følge af et pres fra arbejdsgiverne, der i perioden 1880–1900 var godt i gang med at ændre produktionens organisering. Det var overvejende faglærte håndværksarbejdere, der organiserede og aktionerede uden indbyrdes kontakter og bestemt ikke besjælet af nogen socialistisk-solidarisk ideologi, men derimod styret af snævre faglige egeninteresser. Var »arbejderbevægelsen« blevet stoppet på dette tidspunkt, havde man aldrig talt om en »bevægelse« højst om ansatsen til en bevægelse. Enhedsbestræbelserne og et virkeligt projekt blev så småt først en realitet efter 1900 (hvor Gundelachs fremstilling ophører) med organiseringen af de ufaglærte arbejdere og opbygningen af nogle centralistiske institutioner. Centraliseringen og dermed egentlige bestræbelser på en fælles solidarisk optræden kom ikke så meget i stand på foranledning af fagbevægelsens egne medlemmer og organisationer, men blev fremtvunget af de organiserede arbejdsgivere i deres stræben efter at centralisere aftalesystemet på arbejdsmarkedet. Den udvidede lockout blev deres mest effektive og frygtede våben.

Men hvornår hørte arbejderbevægelsen så op med at være en egentlig bevægelse? Mit bud går på, at det skete i løbet af 30'erne med Socialdemokratiets erobring af den politiske magt og etableringen af en paritetisk magt-balance på arbejdsmarkedet. En form for »historisk kompromis«, hvor parterne indstillede sig på at fremme deres fælles interesser. På dette tidspunkt var arbejderbevægelsen mere at ligne med en interesseorganisation, der havde fået etableret rutineadgang til statens besluttende organer.

De mange nye sociale bevægelser som opstod i de turbolente år mellem 1916 og 1935 såsom den syndikalistiske bevægelse, kommunisterne, fredsbevægelsen, seksualbevægelsen, arbejdsløshedsbevægelsen, de boligløses bevægelse, den fascistiske ungdomsbevægelse og L.S.-bevægelsen hører vi ikke no-

get om. Derimod føres vi rundt i 1970'ernes forskellige græsrodsbevægelser, men savner en begrundelse for, hvorfor de fagoppositionelle fraktioner⁸⁾ med deres kollektive manifestationer (strejker og demonstrationer), og udbredte netværk af støttekomiteer ikke er blevet fundet værdige til optagelse blandt fredssympatisører, slumstormere, miljøfolk og militante kvinder, som de ellers har en del til fælles med.

Det samme spørgsmål kan også stilles på en anden måde, nemlig hvad berettiger Gundelach til at placere bonde- og arbejderbevægelserne, afholdsbevægelsen, BZ'ere og miljøreaks m.fl. under samme hat og udelade andre kvalificerede kollektiver. Mit svar er, at det vist ikke rigtigt passer til teorien om, at det er overgangen fra en samfundstype til en anden, der skaber de sociale bevægelser.

Eftersom de sociale bevægelser selv er en del af de samfundsforandrende processer, ligger der en skjult tautologi i Gundelachs tese og bortset fra, at den benyttede periodisering i et traditionelt, moderne og programmeret samfund forekommer noget søgt og fremstår unuanceret i forhold til bevægelsernes opståen, så har jeg vanskeligt ved at godtage den næsten teleologiske forklaringsmodel, hvor bevægelsernes muligheder for at manifestere sig og deres interne struktur forklares med deres position i forhold til de tre samfundstyper. Eksempelvis begrundes den manglende tilslutning til afholdsbevægelsen i perioden ca. 1850–79 med, at »fremvæksten af det moderne samfund ikke var kommet så langt, at afholdsbevægelsen havde mulighed for at slå igennem« (s.152).

At se nutidens græsrodsbevægelser som en antitese til det programmerede samfunds herskende styringslogik forekommer ligeledes tvivlsom. For det første er 70'ernes bevægelser langt fra så »flade« og kollektivistiske, som de udadtil giver indtryk af, og mange af deres medlemmer/tilhængere (denne skillelinie diskuteres ikke) får på samme tid deres økonomiske vilkår og arbejdsforhold varetaget af hierarkisk opbyggede interesseorgani-

8. Se Hans Høier Nielsen & Arne J. Rolighed: »Strejker og fagopposition i 1970'erne« i Mikkelsen (1986) opus cit.

sationer. For det andet når Gundelach alt for sjældent ud over bevægelsernes selvforståelse (gælder også for hans beskrivelse af 1800-tallets bevægelser), og han får derfor sagt meget lidt om deres faktiske politiske optræden.

Græsrodsbevægelsernes flade beslutningsstruktur behøver man heller ikke at forklare med henvisning til deltagernes værdier. Tidspunktet for bevægelsernes opståen, deres (ringe) størrelse, mobiliseringsmønster, men frem for alt en analyse af deres interesse- og aktivitetsområde samt modstandere ikke at forglemme kunne evt. begrunde det rationelle i valget af organisationsform. Jeg har således mere tiltro til den hypotese, der siger at det er (netværks)aktiviteten og aktionerne, der skaber værdierne og ikke omvendt.

Baggrunden for min kritik af Gundelach går i sin korthed ud på, at hans definition på og analyse af sociale bevægelser totalt savner en teori om modparten, hvad enten det drejer sig om godsejere, byernes borgerskab, mestrene, arbejdsgiverne, fascistiske ungdomsorganisationer, ordensmagten, de politiske partier, konkurrerende organisationer, repræsentanter for statsmagten m.v.

Jeg vil påstå, at sociale bevægelser ikke opstår og formes som følge af ændringer i de socioøkonomiske omgivelser eller nye værdiorienteringer, som hævdede af Gundelach, men opstår og formes i en proces af vedvarende interaktion med organiserede med- og modspillere. Det er ved at følge bevægelsernes/organisationernes strategiske handlen, deres mobiliseringsbestræbelser og indgåelse af koalitioner, at man undgår en for udpræget determinisme for slet ikke at tale om deciderede teleologiske fejlslutninger.

Skønt Peter Gundelach hårdnakket benægter, at hans fremstilling og periodisering er styret af evolutionær teori (s. 216), er det vanskeligt for mig at læse bogen på anden måde, end at det er de folkelige sociale bevægelser, der har stået for de væsentlige sociale og politiske forandringer i samfundet og trin for trin har løftet det op på et højere demokratisk og menneskeligt stade. Herved

placerer han sig inden for en humanistisk-normativ tradition, der både er europæisk og meget dansk, og også meget provinsiel grænsende til det narcisistiske.

Denne anmeldelse skal dog ikke slutte med disse noget syrlige bemærkninger, for det helt overvejende indtryk er, at Gundelach har skrevet en virkelig spændende og god bog. Dårlige bøger lægger man hurtigt fra sig, det gør man bestemt ikke med denne. At skrive en bog om sociale bevægelser de sidste 150 år er og forbliver »risky business« og må nødvendigvis vække til modsigelse, debat, diskussion og beundring.

Arne Gammelgaard: Krigsfanger¹

Titlen er ikke nogen særlig god varebetegnelse, da bogen i høj grad også handler om krigsfanger uden for Danmark og også om begivenheder efter krigen. Ja, forsidebilledet er fra december 1919, så der er altså fra starten lagt op til, at dette her er en noget rodet affære.

Det viser sig også at holde stik, men det er langt fra hele sandheden om den, selv om man godt nok synes, at den pågældende medarbejder på Odense Universitetsforlag burde være faldet over de mest iøjnespringende fadæser. For når Bent Blüdnikow har valgt at kalde sin bog et »billedrama«, er det vel rimeligt at forvente, at han selv lægger en vis vægt på illustrationerne og deres informationsværdi; og det gør man så også som læser, og mens det er umuligt at kontrollere det øvrige dokumentationsmateriale, kan man jo da i hvert fald kigge grundigt på billederne og kontrollere, om de i det mindste er i rimelig harmoni med den tekst, der ledsager dem.

Men nu først emnet:

Når det går hårdt til ude i verden med krig og anden galskab, bliver Danmark berørt af det på en eller anden måde, uanset at vi måske prøver at »hygge os i smug«. Under første verdenskrig holdt Danmark sig neutral militært og politisk, men slap ikke for at tage

1. Bent Blüdnikow: Krigsfanger – et billedrama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig. Odense Universitetsforlag. 1988. 143. ill. kr. 178,-.